

ŞEMS-İ TEBRİZİ'NİN ESERİ

MAKALAT

(KONUŞMALAR)

GİRİŞ

Yıllardır, Makalât-ı Şems-i Tebrizî, ikinci adıyla Hırka-i Şems üzerinde çalışmaktayım. Bugünün diliyle Şems-i Tebrizî, Konuşmalar diye adlandırdığımız bu kitabın aslı, Farsça ve Arapça ile karışık, onüçüncü yüzyılda yazılmış çok çetin ve arkaik pasajlar ve deyimlerle dolu bir elyazmasıdır. Eser, çok önemli ve şaşırtıcı tasavvuf konularını içine aldığı gibi, o çağın belli başlı şahsiyetlerini, zamanın kültür ve bilim hareketlerini yansıtmayı, hele Mevlânâ Celâleddin'in karanlıkta kalmış olan bazı yönlerini aydınlatması bakımından da bir hazine değerindedir.

Şems-i Tebrizî, Konya'ya niçin gelmiştir? Mevlânâ ile onun arasındaki ilişki nasıl başlamıştır? Mevlânâ'nın normal hayatını birdenbire altüst ederek ona coşkunu ve taşkın yepyeni bir ruh aşıl原因an bu adam kimdir? İşte bu noktaları bize açıkça gösterecek çok önemli bilgileri bu kitapta bulmaktayız. Kitabın gerçi çok çetin ve dikenli tarafları vardır ve bu özelliği, bugüne kadar bir çevirisinin yapılmasına engel olmuştur. Ancak mutlu bir rastlantının bana bu eseri Türk aydınlarına ve tasavvuf meraklılarına tanıtmak fırsat ve cesaretini vermiş olduğunu söylersem, okurlarımın beni yadırgamayacaklarını sanırım. Bu çeviriye kaynak olan kitap, çok saygıdeğer dostum Mevlânâ torunlarından Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından vaktiyle bana armağan edilmiş olan elyazması bir nüshadır. Bu metin, 27×21 ölçüsünde ve 326 sayfadır. Nesih kırması, nesih, sülüs ve ta'lik gibi çeşitli yazı örnekleriyle temiz ve okunaklı bir şekilde yazılmış, üzerinde yer yer ufak tefek nüsha farkları işaret edilmiştir. Metnin bazı kısımlarının kenarlarına bol haşiyeler, açıklamalar eklenmiştir. Tarihi ve yazarı belli olmayan bu nüshanın, merhum Mevlevî arif meşahirinden Ayaşlı Şakir tarafından Dergâh müzesindeki iki nüsha ile karşılaştırılarak orijinal bir metinden kopya edildiği, sayfa kenarlarındaki haşiyelerin de sonradan eklendiği anlaşılmaktadır, işte üstat Prof. Dr. Uzluk'un himmetine borçlu olduğum bu kitabı her ihtimale karşı memleket kitaplıklarında bulunan başka elyazmalarıyla da karşılaştırmak lüzumunu duyduğum için önce Konya'dan işe başladım. Mevlânâ Müzesi Kitaplığı'ndaki 2144 ve 2145 sayılı iki yazma metinle yer yer karşılaştırdım. Daha sonra İstanbul'da Beyazıt Kütüphanesi Kataloglarına başvurduğum. Veliyüddin Efendi Kitaplığı'ndan aktarılmış bir Makalât yazması buldum ama bu kitapçık ufak bir özetten başka bir şey değildi, İstanbul Üniversitesi kitaplığında bulduğum 679 F.Y. numaralı metin de yine bir özetten ibaretti. Yaptığım bu araştırma ve incelemelerden sonra elimdeki nüshanın en doğru ve sağlam bir kaynak olduğu sonucuna vardım.

Kitabın bazı yerlerinde irkildiğim oldu. Bu yüzden, başlamış olduğum çeviri hayli gecikti. Son günlerde ikinci bir rastlantı daha oldu. İran'da basılmış olan bir Makalât metni, yine aziz dostum Prof. Dr. Uzluk tarafından getirtilerek bana armağan edildi. Bu yeni fırsattan da faydalanarak yaptığım çevirileri bir de basılı metinle karşılaştırmak ve son kontrolden geçirmek lüzumunu hissettim. Türkiye'deki metinlerden alınan kopyalardan meydana geldiği anlaşılan bu kitabın, değerli bilgin ve araştırmacı İranlı Ahmed Hoşnuvis tarafından gözden geçirilerek üzerinde düzeltmeler yapıldığını, gerekli not ve haşiyelerle süslediğini ve güzel bir baskı halinde irfan âlemine sunulduğunu görmekle de ayrıca mutluluk duydum. Kendi hesabıma, bu yeni baskıdan da hayli faydalandığımı inkâr edemem. Müellifine teşekkürlerimi sunmayı da bir borç bilirim.

Ancak, benim çevirime esas olan nüsha ile yeni baskı arasında büyük ve önemli farklar buldum. Bendeki nüshanın birçok sayfaları basılı kitapta eksik kalmıştır. Hele yazma nüshanın 95'inci sayfasından 164'üncü sayfasına kadar olan kısım tamamıyla atlanmıştır. Daha başka yerlerde de hayli atlamalar görülmektedir ki kitabın ikinci baskısında bunların düzeltilmesi çok faydalı olacaktır. Şu hale göre Farsça metnin Türkiye'de kritik bir baskısını yapmak zorunlu görünmektedir.

Kitap hakkındaki araştırmalarımızı bu satırlarla özetledikten sonra, biraz da çeviri zorlukları üzerinde durmak isteriz. Kitaba esas olan elyazmalarını daha önce incelemiş bulunan İran'ın sayılı ilim ve fikir adamlarından rahmetli Furûzanfer'in şu sözlerini aynen naklediyorum:

«Makalât kitabı, Şemseddin-i Tebrizî'nin bazı meclislerdeki sohbetleri sırasında, Mevlânâ ile konuşurken aralarında geçen bahislerden, müritler ve inkarcılar tarafından sorulan sorulara verdiği cevaplardan derlenmiş bir eserdir. Kitaptaki cümle ve pasajların kesik ve dağınık olması da gösteriyor ki bu eseri Şems kendisi kaleme almamış, belki o anılar her gün müritler tarafından kaydedilmiş ve son derece bir tertip bozukluğu ile de derlenmiştir. Ama inkâr edilemez ki, bize Mevlânâ'nın özel yaşantısını, onun hayat hikâyesini kapsayan birçok gizli noktaları da gün ışığına çıkarmaktadır.»

Mevlânâ'nın, Şemseddin Tebrizî ile nasıl buluştuğunu anlatan ve o buluşmanın efsaneleşmiş yönlerini, iyi bilinmeyen, sebepleri anlaşılamayan taraflarını aydınlatmak gayreti gösteren birçok eski ve yeni menakıb yazarları, bu hikâyeleri ancak romantik bir kılıkta uzun uzadıya nakletmeye özenmişlerdir, işte Makalât kitabı bu gizli kalmış konular üzerindeki perdeyi kaldırdığı gibi, Mevlânâ'nın, Şems'e nasıl kapıldığına da bir dereceye kadar ışık tutmakta ve açıklık getirmektedir. Kitap, herkesçe bilinen halin aksine olarak Şemseddin-i Tebrizî'nin çok keskin görüşlü bir bilgin ve bir hakikat âşığı, mürşitlik mertebesine ermiş arif bir yol gösterici olduğunu öğretmektedir. İşte sadece bu nokta bile eserin önemini belirtmeye yeter.

Kitabın tarihi değerinden başka ayrıca, Şemseddin'le görüşmesinden sonra Mevlânâ'da yeni bir hayatın başladığını gösteren açık işaretler vardır.

Şems'in getirdiği yeni fikirler, prensipler ve öğretim sistemi konusunda araştırma yapmak isteyenler, aradıklarını Makalât kitabında bulacaklardır. Çünkü Makalât ile Mesnevi arasında kuvvetli bir bağlantı vardır. Nasıl ki Mevlânâ, Mesnevi'de geçen birçok fıkra, hikâye ve nükteleri Makalât'tan almıştır.

Kitap ayrıca gönül çekici deyim ve terimlerindeki üslûp güzelliği bakımından Fars Edebiyat ve Filolojisinin bir hazinesi değerindedir.

İşin zorluğunu belirtmek için yukarıda saydığım sebepleri üstat Furûzanfer de kabul ediyor. Ana dili Farsça olan bir ilim adamının bu görüşü, açık bir gerçeğin ifadesidir. Çevirinin zorluğunu artıran engellerin başında en çok diyaloglar gelmektedir. Konuşanla dinleyen, soran ve cevap veren; hatta üçüncü şahıs, aynı fiil ile ifade edilmektedir. Dedim ki, dedi ki yerine hep dedi fiili kullanılmıştır ki bu da şaşırtıcı sebeplerden biridir. Ama kitabı birkaç kere dikkatle, merakla ve sabırla okuyup da havasına girdikten sonra konu biraz daha aydınlanıyor. Kesik ve bağlantısız

gibi görünen devrik cümlelerden sonraki cümle ve satırlardan bir mânâ çıkarmak mümkün oluyor, ama ne de olsa yine gramer kurallarına sığmayan sözler eksik değil. Bizi en ziyade ilgilendiren nokta, ele alınan konuları herkesçe anlaşılabilir bir hale getirmek, Türk dilinin bugün benimsenmiş olan deyim ve terimlerine uygun fakat her türlü aşırılıktan, zorlama ve yapmacıklardan uzak bir çeviri örneği vermektir. İşte bu nokta üzerinde, gücümüzün yettiği kadar uğraştık. Konuşmalar kitabında, özellikle üstadın hayat hikâyesi, Mevlânâ ile aralarında geçen tasavvufî bahislerdeki görüş birliği, bazen düşünce ayrılığı, üstadın ağzından çıktığı gibi kayıt ve zapt edilmiştir. Bu sohbet konuşmasından bazen değişik bir üslûp kokusu gelir; yer yer sövüp saymalar, öfke belirtileri, zamaneye göre ayıp sayılmayan bazı açık saçık nükteler de eksik değil. Ama bu özellik ve konulardaki değişik eda, okurları sıkmadan, onlarda derin bir ilgi ve merak uyandırmaktadır. Şimdi eserden müessire intikal yoluyla biraz da müellifin kısa bir biyografisini çizmeye çalışalım.

Şems-i Tebrizî Kimdir?

Büyük arif Melikdâd oğlu Ali oğlu Muhammed Şemseddin, yaratılışında üstün vasıflarla bezenmiş, Allah vergisi yüksek bir istidat ve kabiliyetle doğmuş Allah âşıklarından, ilâhî aşk şarabıyla başı dönmüş hakikat ve mânâ ehli erenlerdendir. Altıncı hicret yüzyılında Tebriz'de hayata gözlerini açmış, henüz çocukluk ve ilk gençlik çağlarında bile çağdaşı olan kuşağın çocuklarından bambaşka bir vasıfta yaratıldığını göstermiştir. Coşkun, hareketli, duygu ve düşünce bakımından daima ileriye bakan ve zamanının değer ölçülerini aşan bu harika çocuk, bize kendini şöyle anlatıyor:

«Henüz erginlik çağına girmemişim. Aşk deryasına daldım mı, 30-40 gün hiç bir şey yiyemezdim; istekten kesilirdim, günlerce açlığa susuzluğa katlanırdım. Bir gün babam bana çıkıyordu, 'Oğlum, dedi, ben senin bu halinden birşey anlamıyorum; bunun sonu nereye varacak? Bu davranışlar seni felâkete götürecektir.' Ben ona şu cevabı verdim: Baba! Seninle benim babalık ve evlâtlık ilişkimiz neye benzer bilir misin? Bir tavuğun altına tavuk yumurtalarıyla karışık bir de kaz yumurtası koymuşlar. Vakti gelip de civcivler çıktığı zaman bunlar hep birlikte analarının arkasına düşer giderler, yolda bir göl kenarına rastlarlar. Kaz yumurtasından çıkan civciv hemen kendisini suya atar, bunu gören ana tavuk, eyvah yavrum boğulacak der. Çırpınmaya başlar. Halbuki kaz yavrusu neşe içinde suda yüzmektedir. İşte seninle benim aramdaki fark da böyledir.»

Ahmet Eflâkî'nin, sayın dostum Prof. Tahsin Yazıcı tarafından dilimize çevrilmiş olan Ariflerin Menkıbeleri adlı eserine göre Tebriz şehrinde Şemseddin'e Şems-i Perende yani Uçan Şems derlermiş. Bu lakabın ona, çok gezmesinden ve sık sık zamane ariflerini ziyaret için şehirler arasında dolaşmasından ötürü verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ona manevî mertebesi ve ergin ariflerden sayılması dolayısıyla Kâmil-i Tebrizî de denilirmiş. Ama bunun, hem büyük arif Şemseddin Muhammed'in hem de başka bir Şemseddin'in lakabı olduğu anlaşılmaktadır. Merhum üstat Furûzanfer'in İran'da vaktiyle neşretmiş olduğu Menakıb-i Evhaduddin-i Kirman adlı eserde Evhaduddin şöyle anlatıyor: *«Kayseri'de bulunduğum sırada Kâmil-i Tebrizî denilen bir zat vardı; bu, perişan halli bir âşık idi. Sultan Alaeddin ile vezirleri ona çok saygı ve sevgi gösterirlerdi. Batın ehli bir adam idi. Sultan yanında çok itibarı var idi. Herhangi bir adam için bin dinar bile iltimas etseydi red olunmazdı.»* Şimdi Evhaduddin'in bahsettiği bu Kâmil-i Tebrizî ile büyük arif Şems-i Tebrizî'nin başka başka kişiler olduğunda şüphe etmiyoruz. Çünkü Şems-i Tebrizî, sözü geçen Kirmanlı Evhaduddin'in uzun uzadıya aleyhinde bulunmuş ve Evhaduddin, Şems'in yüce

mertebesini anlayamamıştır. Şu hale göre onun Kayseri’de rastladığı Kâmil-i Tebrizî, başka birisidir yani Kâmil sözünün, o Şemseddin’in vasfı değil ismi olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Eflâkî’nin Ariflerin Menkıbeleri kitabında, Mevlânâ Celâleddin, yukarda sözü geçen ikinci Şems-i Tebrizî’den bahsederken, «Tebrizli Kâmil, Konya şehrinin aptalıdır, Fakih Ahmed’den birkaç derece daha üstündür,» demektedir. Bu Kâmil-i Tebrizî’nin, çok vakit zamane sultanlarının, devlet büyüklerinin makamlarına teklifsizce girip çıktığı, Saray kapıcılarının ona ses çıkarmadığı, hatta sultanın tahtına çıkıp oturduğu, meclislere vakitli vakitsiz girip çıktığı, meclislerdeki aletlerden herhangi birini alıp dışarı fırladığı halde hiç kimsenin ona engel olmaya cesaret edemediği anlaşılmaktadır. Bazı açık gönüllü büyükler, Mevlânâ Şemseddin-i Tebrizî’ye, Seyfullah yani Allah Kılıcı da demişlerdir. Bu Kâmil-i Tebrizî’nin adı, Makalât kitabında da aynen geçmektedir. İlerde görüleceği gibi Makalât’ın ikinci bölümü şöyle başlıyor:

«Pir Muhammed’e sordular: Tebrizli Kâmil’in hurkası önünde ne hale geliyorsun? Tıpkı doğan pençesine tutulmuş bir serçeye dönüyorsun sonra diyorsun ki, ‘doğanı öldüreyim de kendimi kurtarayım. Çünkü o kendi hesabına yaşıyor»

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılıyor ki bu Kâmil-i Tebriz başka bir Allah eridir. Evhaduddin’in Kayseri’de gördüğü, Mevlânâ’nın, «Fakih Ahmed’den birkaç kat daha üstündür,» diye bahsettiği zat da Kâmil-i Tebrizî’den başka birisi değildir. Çünkü bunun büyük arif Şemseddin Muhammed’e benzer bir tarafı yoktur. Zaten Eflâkî’nin verdiği bilgi ile Mevlânâ Celâleddin’in Şems hakkında kullandığı deyimler arasında da çelişki vardır. Mevlânâ, hiç bir zaman üstadını başka vasıfla övmemiş, onu Kâmil-i Tebrizî diye anmamıştır. Bu açıklamalardan sonra şimdi yine asıl konumuza dönebiliriz.

Büyük arif Tebrizli Muhammed Şemseddin, bazı yanlış görüşlü tetkikçilerin sandığı ve bize tanıttıkları gibi basit bir bâtinî dervişi değildir. O yüzyılların yetiştirdiği büyük mürşitler arasında üstün vasıflarla yaratılmış eşsiz bir ariftir. Böyle olmasaydı, Mevlânâ gibi zahir ve batin ilimlerinde yüksek derecelere ermiş, zamanında müderrislik ve müftülük mertebelerine yükselmiş seçkin bir insanı, Allahsal bir aşk ve iştihak ateşiyle tutuşturabilir miydi? Mevlânâ’ya bütün normal hayatını bir tarafa iterek, işini gücünü, medresesini ihmal ettirerek, onu madde âleminin dışında başka bir âleme götüren; ona mânâ âleminin pencerelerini açan bu Tebriz güneşi, bu Türk velisi olmuştur. Şu halde, bu nitelikte ve bu yetenekte olan ulu bir arifin bayağı bir bâtinî dervişi olamayacağı; onun, gönlü yüce hakikatlerle dolu bir irfan ve irşad kaynağı olduğu şüphesizdir. Makalât’ın incelenmesi, bize, Tebrizli Şemseddin’in, zamanında en yüksek islâmî bilgilerden, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve kelâm bilimlerinde de yeter derecede ilerlemiş olduğunu ve dört mezhebin fıkıh esaslarına da âşinâ bulunduğunu ve bu cümleden olarak Şafîilerin meşhur beş kitabında Tenbih adlı eseri de incelediğini gösteriyor. Şems’in, Arap edebiyat ve filolojisinde de üstün bir bilgiye sahip olduğunu anlıyoruz. Yıllarca Suriye’de Halep ve Şam gibi büyük şehirlerde yaşadığı, Araplarla ilişki kurduğu, onların dillerini gayet iyi bir şekilde konuşup yazdığı Makalât’taki yer yer Arapça pasajlardan anlaşılmaktadır. Bir aralık Erzurum’da ve Türk şehirlerinde öğretmenlik yapmış olan Şems’in Konya’ya nasıl ve niçin geldiği bahsine dönelim:

Makalât’ta şu satırları okumaktayız:

«Allah'a yalvardım. Yarabbi beni kendi velilerinle tanıştı, onlarla yoldaş et dedim. Rüyamda, 'Seni bir veliyle yoldaş edelim,' dediler. 'O veli nerededir?' diye sordum. Ertesi gece bu velinin Rum diyarında (Anadolu'da) olduğunu söylediler. Bir müddet sonra tekrar gördüğüm rüyada, 'Henüz vakti gelmemiştir, her işin bir zamanı var,' dediler.»

Bu açıklama bize, Mevlânâ'nın da vaktin olgun velileri mertebesine yükselmiş kendisine muhatap olacak kuvvetli bir mânâ ehli bulamadığı için zahir bilgileri çerçevesi içerisinde kalmış olduğunu göstermektedir. Şems bunu duymuş ve sezmiştir. İçindeki coşkun hisleri aktaracak derin ve geniş bir gönül aramaktadır. Aradığını da Mevlânâ Celâleddin'de bulmuştur.

Mevlânâ Celâleddin, gerçi mânâ âlemine ait bilgilerden yoksun değildi. İlk tasavvuf neşesini babası Sultanu'l-Ulemâ' dan, onun ölümünden sonra da Horasan erenlerinden babasının arkadaşı Tirmizli Seyid Burhaneddin'den almıştı. Ama Şems ile buluşması bambaşka bir hadise olmuştur. Bu hadiseyi Eflâkî, Molla Cami ve diğer tezkirecilerle Mevlânâ'nın büyük oğlu Sultan Veled, çeşitli ve renkli dekorlar içerisinde anlatırlar. İlerde bu konuya dönmek üzere bir de Şems'in ilk üstatlarına ve tasavvufla nasıl ilgilenmiş olduğuna dair elimizdeki bilgileri özetleyelim:

İlk Çağları

Şems, kendi ifadesine göre ilk nasibini Tebriz'de, Ebûbekr Sellebaf (Sepetçi Ebubekir) adında bir mürşitten almıştır. Eflâkî'nin Sultan Veled'den naklederek anlattığına göre bütün velilik niteliklerini onda bulmuştur ama kendisinde, şeyhinin göremediği ve hiç kimsenin farkında olamadığı birşey vardı ki onu ancak Mevlânâ Celâleddin görebilirdi. Yine Şems'in Sultan Veled'e anlattığına göre çocukluk günlerinde Allah'ı, melekleri, yerlerde ve göklerde birçok olayları görür, herkesi de kendisi gibi sanırmış. Ama sonradan anlamıştır ki bunları başkaları göremiyor. Şeyh Ebubekir de bunları herkese söylemesini yasaklamış.

Hafız Hüseyin Kerbalayî'nin, Ravzatül Cinan (Cennet Ban. çeleri) adlı eserinde şu satırları okumaktayız:

Şems-i Tebrizî uzun süre Tebriz'de Şeyh Ebûbekr Selle-bafın hizmetinde bulundu. Büyük bir olgunluk ve erginlik mertebesine erdi ama onu daha fazla olgunlaştırmak Şeyhinin takati üstüne çıkınca Ebûbekr, insaf ve takdir yoluyla ona artık bu olgunlaşmanın daha ileri mertebesini başka yerde aramasını tavsiye etti; seyahate çıkmasına izin verdi. Şems önce Kirmanlı Şeyh Evhaduddin'in piri Şecaslı Şeyh Rükneddin'e, sonra da Tebrizli Şeyh Şahabeddin Mahmud'a gitti. Zamanın büyük mürşitlerinden olan o zatın hizmetlerinden de çok feyiz aldı. Daha sonra zamane şeyhlerinin önderi sayılan Cent'li Baba Kemal'e başvurdu; ondan da hayli faydalandı ama Mevlânâ ile buluşuncaya kadar, ilk üstadı Ebûbekr'in hatırasını daima saygı ile andı; onu hiç unutmadı. Ebûbekr'in manevî mertebesini Şeyh Sadi de Bostan kitabında şöyle övmektedir:

«Tebriz taraflarında bir aziz vardı ki, daima uyanık gönüllüydü, geceleri uyumazdı. Gecenin birinde bir hırsızın dama çıkmak için kement attığını gördü. Adam o sırada, halkın sesini işitince o tehlikeli durumda sığınacak bir yer bulamadı; telaş ve korku içerisinde kaçmaya çalışıyordu. Bunu seyreden aziz derviş,

mum gibi erimeye başladı, zavallı hırsızın çektiği korkuyu düşündü. Karanlıkta dama doğru yürüdü, başka bir yoldan hırsızın karşısına çıktı, 'Dostum gitme,' dedi. 'Ben sana yabancı değilim. Yiğitlikte senin ayağının toprağıyım.' Hemen kavuğunu, sarığını, yanındaki eşyasını yukarıdan hırsızın eteğine bıraktı ona çok özürler diledi ve 'Haydi çabuk şimdi buradan kaçıp canını kurtarmaya bak; duman gibi kendini yok etmeye çalış,' dedi.»

Cennet Bahçeleri'nin yazarı Kerbelâ'lı hafız Hüseyin, işte bu azizin Şems-i Tebrizî'yi yetiştiren Ebûbekr olduğunu; onun, eli vergili, cömert ve çok üstün yaratılışlı seçkin bir zat olduğunu kaydetmektedir.

Şimdi Mevlânâ'nın Şems'i nasıl gördüğünü, ona bağlanmasının nedenlerini tekrar araştıralım: Eflâkî şöyle diyor: «Hazreti Mevlânâ buyurdu ki 'Bir gün bana Melekût âleminin yolları açıldı; ilâhi bir temaşa zevkiyle Miraç etmek nasib oldu; dördüncü kat göğe kadar çıktım, ama o feleğin yüzünü kararmış gördüm. Beytül Mâmur denilen sarayın sakinlerinden bunun sebebini sordum. O makamın kutsal sakinleri, 'Bizim güneşimiz, fakirler sultanı Şems-i Tebrizî'yi ziyarete gittiği için karanlıkta kaldık,' dediler.»

«Ben o kutsal yerleri dolaşıp tekrar dördüncü kat göklere geldiğim zaman büyük güneşin eskisi gibi kendi merkezinde nur ve ışık saçtığını gördüm.»

Şimdi bir de Mevlânâ hakkında Şems'in görüşlerini dinleyelim:

«Dünyanın hiç bir yerinde Mevlânâ'nın eşi ve benzeri yoktur. Bütün fenlerde, temel bilgilerde, din bilgisinde, gramer, sentaks, mantık ilimlerinde en büyük uzmanlarla kuvvetle konuşur, tartışır; onlardan daha üstün, onlardan daha zevkli, onlardan daha lâtiftir. Gerekirse, gönlü isterse, üzüntüsü engel değilse ve konunun tatsızlığı sebep olmazsa, hepsinden daha yetkili konuşur. Ben akıl yönünden bilinmesi gerekli bu bahislerde yüz yıl uğraşsam ondaki ilim ve hünerin onda birini elde edemem. Halbuki o kendisini bilmezlerden sanır ve öyle zanner. Benim önümde, beni dinlerken, nasıl anlatayım, ayıptır söylemesi, babasının önüne oturmuş iki yaşında bir çocuk yahut müslümanlığa dair hiç bir şey işitmemiş dönme bir müslüman gibi öylesine utangaç bir hal alır.» (Şems-i Tebrizî, Konuşmalar, M. 77.)

İşte her iki Allah âşığının aralarındaki karşılıklı sevgi ve saygıdan birer örnek olarak yukarıda naklettiğimiz vesikalar bize gösteriyor ki, Şems ile Mevlânâ biri birini tamamlayan, biri birinden renk ve ışık alan iki irfan hazinesidir. Her ikisi de aşk ve hakikatla dolu; madde ve mânâ âleminin sırlarına ermiş üstün vasıflı birer Allah velîsidir.

Şems'in Ailesi

Devletşah Tezkeresi'nin anlattığına göre Şems-i Tebrizî İsmailiye mezhebi büyüklerinden Büzrükümid'in torunu Havend Alâeddin'in oğludur. Alâeddin, dedelerinin sapkın inançlarını bir tarafa atarak zındıklık yolundan ayrılmış baba ve dedelerinin kitap ve defterlerini yakmış, tam manasiyle islâm ve ehli sünnet inançlarını benimsemiştir.

Bazı tezkerecilere göre de Şems'in aslı Horasanlıdır. Babası ticaret maksadıyla Horasan'dan Tebriz'e gelmiş, orada yerleşmiş; Şemseddin de Tebriz'de doğmuştur. Devletşah diyor ki, «O, nerede doğarsa doğsun işin suretine değil manâsına bakmalıdır. Asıl zevk, ruh âleminin manasına erebilmektedir. Yoksa, bedenler nerede olursa olsunlar ne değeri var.»

Konya'ya İlk Gelişi ve Mevlânâ ile Buluşma

Konuşmalar'dan anladığımızı göre Şems,'642 hicret yılı Cemaziyelahir ayının yirmi altıncı günü Konya'ya gelmiştir. (M. 48).

Mevlânâ ile ilk buluşma hakkında Eflâkî'nin verdiği bilgi ile Molla Câmi'nin Nefahat-ül-üns'de ve bizzat Makalât metninin 56'ncı sahifesindeki Arapça pasajda biraz değişik bir dekor içinde özetle şöyle anlatılmaktadır: Şems yukardaki tarihte Konya'ya gelir; Şekerciler Hanı'nda bir odaya yerleşir, Mevlânâ'yı sorar; onun, o sırada Meram bağlarında sayfiyede olduğunu, ikindiye doğru şehre geleceğini söylerler. Şems yol üzerinde beklemekte, sabırsızlıkla Mevlânâ'nın yolunu gözetmektedir. Derken belirli vakit gelir, Mevlânâ bir katıra binmiş, aheste aheste sürmekte ve kendisine yaklaşmaktadır. Yıllardır içi aşk ve iştihak ateşiyle dolu olan Şems, katırın dizginine yapışır, selâm verir ve «Hemen söyle bana,» der, «Hazreti Muhammed mi daha büyüktür, yoksa Bayezid-i Bistamî mi?» Mevlânâ, «Bu ne sorudur?» der, «Hazreti Muhammed (selât ve selâm ona olsun) peygamberlerin sonucusudur, en yücesidir. Onunla Bayezid arasında ne münasebet var?» Şems, «Ama niçin Hazreti Muhammed (S.A.) hep 'Yarabbi biz seni sana layık bilgiyle bilemedik,' dediği halde Bayezid, 'Beni ululayın şanımla ne yücedir,' diye öğünmüştür?» Mevlânâ, bu sualin heybet ve azameti karşısında kendinden geçmiş, bir süre sonra kendine geldiği zaman Şems'in elinden tutarak piyade bir halde kendi medresesine götürmüş, onunla kırk gün halvette kalarak hiç kimseyle münasebette bulunmamıştır. Bu süre içinde bütün ihtiyaçlarını Mevlânâ'nın büyük oğlu Sultan Veled sağlamıştır.

Eflâkî'ye göre Mevlânâ, Şems'in ilk sorusu karşısında güya yedi kat göklerin biri birinden ayrılarak yere yıkıldığını, büyük bir ateşin kafatasında alevlendiğini hissetmiştir. Ona şu susturucu cevabı vermiştir: «Hazreti Muhammed (S.A.), cihan varlıklarının en büyüğüdür, Bayezid kim oluyor? Bayezid'in susuzluğu bir yudum su ile diner, o zaman da suya kandığından söz eder. Onun idrak hazinesi o kadar bir suyla dolar; güneşin cihanı aydınlatan ışığı onun evinin ufacık penceresine kadar sızar ve ancak o kadar girer. Ama Hazreti Muhammed Mustafa'nın (S.A.), susuzluğu o kadar derindir ki, şüphesiz hep susuzluğundan dem vurur ve her gün o susuzluğun daha da artması niyazında bulunur. Şu halde bu her iki davacıdan Hazreti Muhammed Mustafa'nın davası çok büyüktür. Şu sebepten ki, Bayezid kendisini Hakka ermiş görünce hemen dolu verir ve daha fazlasına bakmaz ama Hazreti Mustafa (S.A.), her gün daha fazla Hakkı görür ve bu görüşle daha çok ilerler. Hakkın yüceliğinin, kudretinin, her varlığa hâkim olan saltanatının parlak belirtilerini her gün, her saat gördükçe aşk ve hayreti artar ve ondan dolayı da 'Yarabbi biz seni sana yaraşan bilgiyle bilemedik,' diye hep özlem duyar.» Bu cevap karşısında Şems-i Tebrizî, bir nağra atarak yere yıkılır.

Bu ilk misafirlik sırasında her iki Hak âşığı tam üç ay hep halvette kalır, gece gündüz, oruç, namaz, ibadet ve sohbetle meşgul olur, hiç dışarı çıkmazlar. Ama. öte yanda her gün Mevlânâ Celâleddin'in ilmî konuşmalarından, irşad ve sohbetinden yoksun kalan büyük bir halk topluluğu ve gençlik, Şems hakkında uygunsuz sözler söylemeye ve düşmanca hareketlere başlarlar.

Konya şeyhleri arasında bir sofi de, «Yazıklar olsun ki bilginler sultanı Bahaeddin Veled'in oğlu bir Tebrizli oğlanın arkasından yürümeye başladı. Artık Horasan toprağının yetiştirdiği değerler, Tebrizlilerin uydusu haline geldi,» diye halkı ayaklandırıyordu. Bir kısım Konyalılar da, «Acaba Mevlânâ'da o kadar akıl yok mu ki, bir Tebrizlinin peşine düşmüş? Mevlânâ dünyadan el çekmiş bir insandır, halbuki Şemseddin henüz dünyadan el çekmemiştir,» diyorlardı. Bu dedikoduları işiten Mevlânâ da onlara şöyle diyordu: «Siz, Şemseddin'i anlamadığınız için onu sevmiyorsunuz, eğer sevseydiniz onu öyle çirkin karşılamazdınız.» Bazıları da, «Bize, Şemseddin'den bir gönül hoşluğu gelmiyor,» diyorlardı.

Şems ile Mevlânâ'nın İlk Buluşmalarının Çeşitli Yankıları

Mevlânâ'nın Şemseddin'le buluşması, ona, sanki kaybettiği değerli bir mücevheri Şems'in manevî benliğinde, onun velilik hazinesinde yeniden bulmasına fırsat sağlamıştır. O, Şems'in kudretli kişiliği önünde öylesine mest ve coşkun bir hale gelmişti ki, bütün normal işlerini, müftülük, müderrislik, vaizlik gibi meşgalelerini bir tarafa, iterek artık Şems'in pervanesi olmuştu. Dış âlemlerle ilişkisini kesmiş, artık başka bir âleme dalmıştı. Gözü kulağı Şems'in sohbet ve irşadında, hep onun işaretlerine dönük, hep onunla göz göze diz dize idi.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu yüzden dedikodular gittikçe artmış, iş artık açık bir düşmanlık haline dönüşmüştü. Bunu en çok Mevlânâ'nın yakınları, talebesi, sohbet arkadaşları yapıyor, hoşnutsuzluk ateşini körüklüyorlardı. Şemseddin, hakkındaki bu dedikoduları, düşmanlık teranelerini anlamaz değildi. O da artık birkaç damla suyun bardağı taşıracığını sezmiş ve bu düşmanlık çemberinden kendini kurtarmak için kararını vermişti. Gecenin birinde Konya'dan ayrıldı; kayıplara karıştı. Nereye gittiğini hiç kimse anlayamadı. 643 hicret yılının 21 Şevval perşembe gününe rastlayan bu ayrılıştan sonra onun Şam'a gitmiş olduğu anlaşıldı. Bu ayrılık süresi, aşağı yukarı 16 ay kadar uzadı. Şems'in Konya'dan ayrılması Mevlânâ'yı eski hayatına döndürmek şöyle dursun, aksine, bağrının hasret ve firkat ateşiyle yanmasına, sıhhatinin bozulmasına yol açtı. Kimseyle konuşmuyor, meslislere gitmek istemiyor; hep gam, keder ve hicran içinde yine halvete kapanıyordu. Neredeyse o ayrılık ateşi içinde son nefeslerini vermek üzereyken Şam'dan gelen bir mektup imdada yetişti. Bu mektup Şemseddin'den idi. Mevlânâ'nın gözlerinde bir ümit ve hayat güneşi parladı. Çünkü Şems'in Şam'da olduğu anlaşılmalı ve kayıp hazinenin yeri belli olmuştu. Şems'in mektubu şöyle başlıyordu:

«Mevlânâ'ya malûm olsun ki, bu zaif hayır duası ile meşguldür. Hiç bir yaratıkla ilgisi yoktur. Her birinin ahvali sohbet sırasında anlaşıldıktan ve dostlar ayrı ayrı kendilerini gösterdikten sonra ancak pek değerli, diri gönüllü bir dervişe rastladım. Öyle bir derviş ki, Mevlânâ eğer onun iç yüzünü, gerçek tarafını bilselerdi şüphe yok ki ona sevgi nazarıyla bakar, saygı göstermekten geri durmazlardı. On yıldan fazladır ki burada bu duacınızın sohbetinde bulunmuş olan bu eski dost Şam'a tekrar gelişimde bana yine dostluk ve aşinalık gösterdi.»

Şemseddin'in Şam'da uzun süre kalması Hz. Mevlana'yı çok üzüyordu. Onun bu üzüntü ve ıstırabını gören dostları devamlı olarak halvetten ayrılmayan, toplumla ilişkisini kesmiş ve sağlık durumu bozulmuş olan Mevlana'yı tekrar eski hayatına ve neşesine kavuşturmak için çareler aradılar, yaptıklarına pişman olduklarını söylediler, özür dilediler. Bunun üzerine Mevlana, Şems'e çok içli ve özlü bir mektup yazdı. Ona şu anlamdaki gazeli de ekledi:

Başlangıcı olmayan zamandan beri diri, yaratıcı, kudretli, bütün varlıkları ayakta tutan ulu Allah'a ant içerim ki onun nuru, yüzbinlerce sır açıklansın diye aşk ışıklarını parlattı. Onun eşi ve benzeri olmayan hükmü ile cihan aşk ile âşıklarla, hâkim ve mahkûmlarla doldu. Şems-i Tebrizî'nin tılsımlarıyla, büyüleriyle onun akla hayret veren hazinesi gizlendi. Senin ayrıldığın günden beri ağzımın tadı bozuldu, mum gibi erimeye başladım. Cemalinden uzak düşünce beden bir virane, can da o viranenin baykuşu oldu. Aman ne olur, yine dizginleri bu tarafa çevir! Aşk filinin hortumunu yine şahlandı; akşamım seninle aydın bir sabah gibi olsun Ey Şam'ın, Ermen ve Rum ülkesinin kıvancı sevgili!

Mevlânâ bu mektubu yazdıktan sonra büyük oğlu Sultan Veledi, yirmi nefer atlı, birkaç yük değerli hediye, altın ve gümüş armağanlarla Şemseddin'i tekrar Konya'ya getirmek üzere Şam'a gönderdi. Söylediklerine göre iki bin dinar altını Şems'in pabucu içerisine doldurarak onu Konya tarafına çevirmesini de Sultan Veled'e tembih etti. «Benden selâm götür, âşıkane secdeler et. Şam'a girer girmez Salihye semtinde meşhur bir han vardır oraya git ve mümkün ise şu gazeli de onun huzurunda irşad, et,» dedi.

Gidin ey yoldaşlar, dostumuzu bu tarafa çekmeye bakın! Nihayet o kaçak sevgiliyi tekrar bana getirin!

Tatlı teraneler, renkli bahanelerle o güzel yüzlü ay parçasını o hoş çehreli sevgiliyi eve doğru yürütmeye çalışın.

Eğer başka zaman gelirim diye söz verirse aldanmayın! Bütün sözleri hile ve kaçamaktır. O, sizi atlatır.

Onun çok sıcak bir nefesi vardır. Cadılıkla, büyücülükle suya düğüm vurur, havayı bağlar.

Eğer mübarek ve sevinçli haliyle o sevgilim buraya gelirse, sen otur da seyret; bak Allah'ın ne garip işlerini göreceksin.

Bir kere onun cemali parlayınca, güzellerin güzelliği hiç kalır. Onun güneş gibi parlayan yüzü karşısında bütün ışıklar söner.

Ey hafif kanatlı gönül kuşu git bensiz benim dilberime uç; o değer biçilmez mücevhere selâm ve sevgiler götür.

Sultan Veled, babasının tavsiyesine uyarak yol arkadaşları ve dostlarıyla birlikte Şam'a yollandı. Oraya varır varmaz, babasının işaret ettiği hana gitti, Şems'in odası önünde edeple durdular. Mevlânâ'nın mektubunu, armağanlarını teslim ettikten sonra bütün dostların yaptıklarından pişman olduklarını ve kendisini hasretle, saygı ile Konya'da beklediklerini anlattılar. «Umarız ki, bu dileklerimizi kabul buyurursunuz,» diye çok yalvardılar. Şems, bu ısrarlar karşısında dayanamadı; Sultan Veled, kendi binmiş olduğu rahvan atına Şems'i bindirdi, kendisi de neşe ve sevinç içinde Şems'in önünde piyade olarak yola koyuldu. Uzun süren bir kara yolculuğundan sonra Konya'ya yakın Zencirli hanına geldikleri zaman babasını müjdelemek için şehre bir derviş gönderdi. Mevlânâ, dervişin müjdesini işitince bütün elbise ve giysilerini çıkardı ve dervişe bağışladı. Konya halkına haberler salarak Şems'in geldiğini, halktan emirlerden, bilginlerden, fakirlerden ve ahilerden onu karşılamak isteyenlerin toplanmasını diledi. Kendisi de ata binerek bütün Konya ileri gelenleri ve ahalisiyle birlikte Şems'i büyük bir sevgi ve saygı hâlesi içinde şehre getirdi.

Şems, bir gün, bu yolculukta Sultan Veled'in gösterdiği hizmet ve saygıdan dolayı çok duygulanmış, teşekkür etmiştir. Bu ikinci gelişte, Mevlânâ'nın Şems'e karşı sevgi ve bağlılığı bir

kat daha artmış; ona eskisinden daha çok saygı göstermiştir. Yıllarca ayrı düştükten sonra tekrar vuslata ermiş iki âşık gibi birbirleriyle öylesine kaynaşmışlardır ki artık ayrılmaz bir hale gelmişlerdir. Nasıl ki Mesnevî’de bu buluşmayı şu mısralarla anlatmaktadır:

**Onun yüzünü görünce gül gibi açıldı, sevindi;
vuslatda ayrılık bağlarından kurtuldu, özgür oldu.
Ey canların etrafında döndüğü Hak ankası, dedi,
ok şükür ki o Kaf dağından tekrar geldin!
Ey aşkın, kıyamet meydanının İsrafilî!
Ey aşkın aşkı, ey aşkın gönlünün istediği sevgili!
Ey tek güneş! Yüzbinlerce defa seni dinlemek
arzusuyla aklım başımdan gitmişti.
Sence bilinen benim kalp sözlerimi,
hep sağlam akçe gibi kabul eden sendin.**

Şems’in rahat ve huzur içinde yaşayabilmesi için evlâtlık gibi evde yetiştirilmiş olan Kimya adındaki genç ve güzel kızı da Şems’e nikâh etti. Ama bu sefer müritlerle bazı kıskançlar tekrar harekete geçtiler; dedikoduya, sövüp saymaya başladılar. Eflâkî’nin anlattığına göre bu ikinci gelişte de tam altı ay yine Şems ile Mevlânâ medresedeki bir hücrede halvete çekildiler. Güya ki insanlık gereği olan yemek içmek ve başkaca ihtiyaçlardan uzak bir yaşantı sürüyorlardı. Yanlarına yalnız Kuyumcu Selâhaddin ile Sultan Veled’den başka hiç kimse giremiyordu. Öte tarafta Şems’i sevmeyenler, onu fırsat buldukça küçümsemekten, hakaretler savurmaktan geri durmuyorlardı. Şems, bu saldırılara bir zaman katlandı, ses çıkarmadı ama artık dayanılmaz bir hale gelince işi Sultan Veled’e anlattı ve gördüğü hakaretlerden hayli yakınarak, «Artık bu halkın kötü davranışları yüzünden öyle bir yere gideceğim ki, hiç kimse izimi tozumu bulamayacak,» dedi. Bu müddet içinde ansızın oradan kayboldu, ertesi gün Medresesindeki hücrede dostunu ziyarete gelen Mevlânâ, odasını bomboş bulunca dayanamadı. Bahar bulutları gibi yaş dökmeye başladı ve hemen Sultan Veled’in evine koştu. Yüksek sesle, «Kalk Bahaeddin kalk! Ne uyuyorsun? Kalk da şeyhini aramaya çık! Çünkü canımız yine onun güzel kokusundan yoksun kaldı» diye feryada başladı. Bir müddet ondan, o hakikat güneşinden bir haber beklediler. Ama hiç bir yerden ses çıkmadı. Mevlânâ artık gece gündüz onun ayrılığını terennüm eden şiirler ve gazeller söylüyor; öte yandan da onu yine Şam taraflarında aramak için yolculuk hazırlıklarına girişiliyordu. Bazı dostları ve sevdikleriyle beraber Şam’a kadar giderek orada aylarca Şems’ ten bir iz ve haber almak için çırpındılar. Ne yazık ki, hiç bir sonuç elde etmeden eli boş gönlü kırık Konya’ya döndüler. Bu olay, 645 hicret yılı içinde bir perşembe gününe rastlar. Sipehsâlâr Menakibi yazarı Feridun Ahmed diyor ki: «Bu sefer sırasında Mevlânâ şu gazeli inşad buyurmuştur:

Biz Şam’ın âşığı başı dönmüş sevdalısı ve Şam delisiyiz. Şam sevgilisine can vermiş, gönül bağlamışız. Rum Ülkesinden Şam tarafına, yârin yurdu olan Şam’a koşuyoruz; onun akşam karanlığı gibi siyah kâküllerinden Şam’da tazeleniyoruz. Salihliye dağında bir mücevher madeni var ki, onu aramak için Şam denizinde boğulmuşuz. Eğer Tebriz’in Hak güneşi Şemseddin oradaysa Şam’ın kulu kölesiyiz; hem de ne mutlu bir kul ve köleyiz.

Şems’in ortadan kaybolması olayı hâlâ bir esrar perdesi arkasında kalmıştır. Eflâkî’nin anlattığına göre güya Sultan Veled şöyle demiştir: «Bir gece Şemseddin halvette Mevlânâ ile

birlikte otururken bir adam dışarıdan Şems'i çağırır. Şems, hemen yerinden fırlar ve Mevlânâ'ya, 'Beni öldürmek istiyorlar,' der. Bir süre durduktan sonra, 'İyi bilin ki madde ve mânâ âlemi Allahın'dır,' diyerek dışarı çıkar. Kapı dışında pusu kurmuş olan yedi kişi bu fırsattan faydalanarak, hemen bir bıçak saplarlar. Şems o sırada öyle bir nağra atar ki saldırganların hepsi kendinden geçmiş olarak yere serilirler. Kendilerine geldikleri zaman da birkaç damla kandan başka hiç bir iz ve eser göremezler.»

Yukarıdaki hikâye ile Mevlânâ'nın Şam'a giderek Şems'i araması ve Sultan Veled'in Mesnevîleri'ndeki bilgiler arasında büyük bir çelişki vardır. Eflâkî, eserini Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi zamanında yazmıştır. O zamana kadar halkın hayal gücü ile yarattığı bu efsaneyi doğru sanarak kitabına geçirmiştir. Ama olayın bir de mantık yönü vardır. Konya'da göz önünde geçen bu acı dramın Mevlânâ'dan aylarca gizlenmesi; onun, Şems'in peşinden diyar diyar dolaşması, Şam'da aylarca Şems'i araması, biri birini tutmayan rivayetlerdendir.

Yine Efiâkî'nin anlattığına göre Şems'in kayıplara karışmasından sonra Mevlânâ hiç bir yerde karar kılmamış; hep Medresesinde dönüp dolaşır, şu anlamdaki rubaiyi söylemiş:

**Senin aşkından her tarafta bir gece uyanıklığı var; gece oldu kâküllerin yine amber saçıyor.
Gönlüm sükûnete kavuşsun diye ezel nakkaşı her tarafa Tebrizi nakşını işliyor.**

Şems'in Konya'dan ayrılışından sonra Mevlânâ'nın yazdığı şiir ve gazellerde, onun öldürülmüş olduğuna dair hiç bir işaret yoktur. Olaydan kırk gün sonra Mevlânâ başındaki beyaz sarığı atıyor; duman renkli sarık sarıyor ve matem nişanesi olan Yemen hırkası, Hint ferecîsi giyinerek ömrünün sonuna kadar bu kıyafeti devam ettiriyor.

«Cevahir-ül Esrar» Şems Hakkında Ne Diyor?

Kâşanlı Hüseyin bin Hasan, Mesnevi Şerhi başlangıcında bize Şems hakkında şu tamamlayıcı bilgileri vermektedir:

«Şeyh Şemseddin-i Tebrizî, ticaret maksadıyla bir çok şehirleri dolaştıktan ve bir çok gönül ehli erenleri ziyaretten sonra, Dest tarafından Türkistan'a gitti. Yolda bir soyguncu sürüsünün saldırısına uğradı. Sonra Baba Kemalî Cendî'nin tekkesine sığındı. Baba Kemal ona halvet ve çile geçirmek üzere bir hücre verdi. O sırada bir raslantı eseri olarak Lemeât sahibi İbrahim Fahreddin Irakî (ölümü 688 H.)de, mürşidi Moltanlı Zekeriyâ'nın tavsiyesi ile Baba Kemal'in tekkesine gelmişti. Baba Kemal, onu da çileye oturttu. İbrahim Fahreddin, her günkü doğuşlarını şiirlerle, gazellerle ifade ediyordu; bunları besteleyerek şeyhine sunuyordu. Fakat Şemseddin duygularını onun gibi açıklayamıyordu. Bir gün, Şeyhi, «Oğlum Şemseddin, sen de Fahreddin gibi çilede duyduğun ilâhî sırlardan birşeyler anlatamaz mısın?» dedi. Şemseddin, şu cevabı verdi: «Ben, ondan daha çok müşâhade ve tecellilere şahit oluyorum. Ama o bu işte gerekli terimlere ve bilgilere âşinâ olduğu için duygularını uygun sözler ve deyimlerle anlatabiliyor; bazı sırları açıkça terennüm edebiliyor. Fakat bende bu cihet eksiktir.» Bu cevap üzerine Baba Kemal, «Allah sana öyle bir sohbet arkadaşı verecektir ki, o ilk ve son hakikatleri senin adına dile getirecektir.»

Şu rivayete göre Lemeât sahibi İbrahim Fahreddin İrakî ile Şems'in, Kübrevîye kolunun kurucusu meşhur Necmeddin-i Kübrâ'nın halifelerinden Cendli Baba Kemal'den feyz aldıkları anlaşılmaktadır. Tezkerelerin anlattıklarına göre İbrahim Fahreddin, ilk zamanlarda Hindistan'a gitmiş, Mollan şehrinde yerleşmiş orada Şeyh Şahabeddîn Sühreverdî'nin müridi ve daha sonra onun damadı olmuştur. Fakat son zamanlarda Hindistan'dan hacca gitmek maksadıyla ayrılmış; dönüşte Şam'da bir müddet kaldıktan sonra Konya'ya gelerek Şeyh Sadreddin'le görüşmüş ama Konya'da iken Şeyh Şemseddin'le görüşmek fırsatını bulamamıştır.

İranlı çağdaş yazarlardan Nimetullah Kadi'nin araştırmalarına göre Şemseddin henüz delikanlılık yaşlarında evini barkını terk ederek Tebriz'den ayrılmış, bir tesadüfle Zencan halkından pîr Rükneddin-i Secasî'nin dergâhına gitmiş, onun derviş ve müritleri arasına girmiştir. Orada yıllarca manevî sahada ilerledikten sonra Şeyh Fahreddin İrakî'nin ününü duymuş onun şu anlamdaki gazelini işitince, Fahreddin'e karşı büyük bir ilgi göstermiştir:

Bardağa dolan ilk şarabı sakinin sarhoş gözlerinden ödünç aldılar.

Âlemin neresinde bir gönül derdi varsa,

onları bir araya topladılar adına aşk dediler.

Diyelim ki âşıklar kendi sırlarını açıkladılar.

Ama İrakî'nin adını niçin kötüye çıkardılar?

Şems, bu gazeli gece gündüz dilinden düşürmez, bunu okumaktan pek hoşlanır, okudukça durmadan duygulanır, yaş dökermiş. Şems'in yanıp yakılmasını, Şeyh Rükneddin görünce çok içlenmiş, müridinin alnından öperek, «Sevgili evlâdım, sen artık dilediğin mertebeyi buldun,» demiş.

Yukardaki hikâyeyi Molla Cami, Fahreddin-i İrakî hakkında anlatır. Güya Şeyh Zekeriya Moltanî onu çileye sokar, on gün sonra Fahreddin'e bir coşkunluk hali gelir ve o coşkunluk haliyle yukarıda anlattığımız gazeli yazarak yüksek sesle okumaya başlar, hep ağlar gezer; Dergâhtaki dervişler bu hali tekke kurallarına, dervişlik geleneklerine aykırı görür, Şeyhe şikâyet ederler. Şeyh, onlara şu cevabı verir: «Fahreddin'in yaptığı şeyler size yasaktır ama ona yasak değildir.»

Hikâyenin gerçek yönüne gelince Fahreddin İrakî'nin ilk gençlik ve dervişlik çağlarında, Şems oldukça ileri bir yaşta idi. Büyük bir ihtimale göre Halep, Şam ve Anadolu taraflarında yaşıyordu. Öte yandan, Fahreddin de Hindistan'da yerleşmişti. Onun şiirlerinin, o derece hudutlar ötesi bir şöhretle yaygınlaşarak Bağdat'ta Şeyh Rükneddin'in Dergâhına kadar ulaşması biraz şüpheli olsa gerektir. Hele o zamanın koşullarına göre Şems'in bunları öğrenip gece gündüz sayıklaması yolundaki masal ciddî sayılamaz.

Şemseddin'in Tarikat Bağlantısı

Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri'nde, Şemseddin'in Mevlânâ Celâleddin'e intisap ettiğini, onun müridi olduğunu söyler ve aşağıdaki tarikat zincirini şöyle sıralar:

«Hazreti Ali, Hasan-ı Basrî'yi; Hasan-ı Basrî, Habib-i Acemiyî; o, Davud-u Taî'yi; Davud, Maruf-u Kerhî'yi; Maruf, Serî-i Sakatî'yi; o, Cüneyd-i Bağdadî'yi; o, Şiblî'yi; o, Muhammed Zeccac'ı; o,

Ebûbekr Nessacı; o, Ahmed Gazalî'yi; o, Ahmed Hatibî'yi; o, Şemsül Eimme Serahsî'yi ve o, Sultan'ül-ulemâ Bahaeddin Veled'i; Bahaeddin Veled, Seyyid Burhaneddin Tirmizî'yi; o da, Mevlânâ Celâleddin'i; o da, Şemseddin-i Tebrizî'yi; Tebrizî de, Sultan Veled'i irşad etmiştir. Oysa bütün tezkere yazarlarının anlattıklarına ve Mevlânâ'nın Şems'i öven kaside, gazel ve şiirlerindeki açıklamalarına göre asıl Mevlânâ Celâleddin'in, Şems-i Tebrizî'ye mürid olduğu neticesine varılmaktadır. Bu da, Eflâkî'nin sözleriyle çelişmektedir. Nasıl ki, onun şu anlamdaki gazeli de, buna bir delildir:

Eğer bizim gecemiz gündüzümüz Şemseddin'in aşkı ile geçmeseydi, bize sebepler âleminin her türlü tuzağından kurtulmak nasıl mümkün olurdu.

Onun aşkının parlaklığı bize kudret ve tahammül vermeseydi arzularımızın ateşi takatimizi mahvederdi.

Onun aşkının okşayışları, sevgisinin güzellikleri bizi kurtardı; bütün ıstırap ve belâlardan onun sayesinde uzak kaldık.

Bu hakkın ne mutlu kimyasıdır ki, onun canındaki şefkat bize aynı zevk ve rahat olmuştur; bütün zorluklarda bize yardımcı olmuştur.

Allahsal inayetler, yardımlar, o şahın hizmeti İçindir; ondan filizlendi o; edep kaynağından bize varlık verdi.

Onun lütfuyle sürahilerin dolandığı mecliste canımız ve gönlümüz, neşeden ağır başlı, hafif ruhlu olur.

Tebriz ülkesi taraflarında bir bengi su pınarı var ki, gönülleri hep o tarafa çeker; biz istemesek bile Hızır gibi bizi hep o pınara çağırır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Şemseddin, ilk çocukluk ve gençlik çağlarında önce Ebûbekr Sellebâf'a mürid olmuştu. Eflâkî'nin yazdığına göre de, onun terbiyesi sayesinde velîlik mertebesine yükselmişti. Nasıl ki Konuşmalar'da da şöyle demektedir: «O Şeyh Ebubekr'in sarhoşluğu, Allah'tan idi. Fakat o sarhoşluktan sonra gelmesi gereken ayıklık onda yoktu.»

Bu o demektir ki, Ebubekr'in manevî coşkunluğun verdiği ilâhî sarhoşluktan (sekir halinden) sonra tekrar sahih yani ayıklık haline dönmesi daha başka deyimle telvin yani kararsızlık mertebesinden temkin mertebesine geçip sükûn bulması mümkün olmuyordu. Bu yüzden Şemseddin'i başka pîrlerin terbiyesine havale etmiş ve bu sebeptendir ki onu zamanenin büyük mürşitlerinden Rükneddin Muhammed Secasî'nin Dergâhına tavsiye etmiştir. Bu Rükneddin, çağdaş pîrlerden Kirmanlı Evhaduddin ile Tebrizli Şeyh Şahabeddin Mahmud'un da üstadıdır. Bağdat'ta Rıbatı Derece denilen bir tekkesi vardı. Şemsin Suriye, Şam ve Bağdat yolculukları sırasında bu Dergâhta bir zaman kaldığı ve gerekli olgunlaşma devresini burada yaptığı sanılmaktadır. Rükneddin Secasî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekteyse de, Şeddülizar müellifinin verdiği bilgiye göre 606 hicret yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki açıklamalara göre Şemseddin'in tarikat silsilesinin, Rükneddin'den başlayarak geriye doğru Kutbeddin Ebu Reşid, Ahmed Bin Ebû Abdullah Ebherî, Ziyaeddin Ebunnecip Abdul Kahir Sühreverdi'ye; ondan da, Ahmed Gazalî'ye; ondan. Tuşlu Ebûbekr Nessac'a; ondan, Ebul Kasım Bin Abdullah Gürgânî'ye; ondan, Ebû Osman Sait Bin Selâmi Mağribî'ye; ondan, Ebû Ali Hasan Bin Ahmed Kâtib'e; ondan, Ebû Ali Rubarî'ye; ondan, Ebul Kasım Cüneyd Bin Muhammed Nehâvendî'ye (Bağdadî); ondan, Serî.i Sakatî'ye; ondan Maruf-u Kerhî'ye; ondan, İmam Musa Rıza'nın oğlu Ali'ye dayanmaktadır.

Üstad Ahmed Hoşnuvis şöyle diyor: «Merhum üstadım Fûruzanfer, Makamat-ı Evhadî adlı kitabının başlangıcında, yukarıda adı geçen pîrlerden Kutbeddin Ahmed-i Ebherî'nin (500-577), Ebul Necip Abdulkadir Sühreverdî'nin halifesi olduğunu kaydetmekte ise de, bu doğru değildir. Çünkü bütün tezkereciler, Kübreviye kolunun büyük mürşitlerinden Bitlisli Ammar bin Yâsir'in, Sühreverdî'nin makamına geçmiş olduğunu kaydederler. Ammar'ın ölümü 582 yılında olduğuna göre bu cihet gerçeğe daha yakındır. Nasıl ki, Şeyh kendi elyazısıyla nisbetini şöyle anlatır: Ben şeyhimiz Ammar biri Yâsir'in sohbetine eriştim; o, Ebul Necip Sühreverdî'nin; o, şeyh Ebul Kasım Gürgânî'nin; o, Ebû Osman Mağribî'nin; o, Ebû Ali Kâtib' in; o, Ebû Ali Rubârî'nin; o, Cüneyd-i Bağdadî'nin; o, SerîJ Sakatî'nin; o, Maruf-u Telhî'nin; o, Dâvud-u Taî'nin; o, Habib-i Acemî'nin; o, Hasan Basrî'nin; o, Hazreti Ali bin Ebi Talib'in; o da Hazreti Muhammed'in (S.A.) sohbetinden feyz almıştır.» Evsafu'l-mukarrebın adlı eserin müellifi Ağa Mirza Ah-med'in verdiği şu bilgi de önemlidir: «Mesnevî sahibi Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin tarikat bağlantısı, Şemseddin-i Tebrizî aracılığıyla, Baba Kemal Cendî'ye ondan da büyük mürşid Necmeddin Kübrâ'ya ulaşır» Şu hale göre, Cevahirü'l Esrar sahibi Kemaleddin Hüseyin Harezmi'nin kaydettiği gibi, Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin tarikat nisbeti iki yoldan, meşhur Kübreviye şubesinin Altın Zincir (Silsiletü'z-zehap) diye anılan koluna bağlanmakta ve şeyh Necmeddin-i Kübrâ'ya ulaşmaktadır. Birinci yoldan, Sultanü'l ulemâ aracılığı ile (çünkü o, Necmeddin-i Kübrâ'dan feyz almış, onun himmet ve terbiyesiyle yüce manevî derecelere yükselmiştir) bu ilişki sağlanır. Necmeddin-i Kübra da yukarıda adı geçen Bitlisli Amman Yâsir'in; o, Ebul Necip Sühreverdî'nin; o da, Şeyh Ahmed Gazalî'nin; o, Ebûbekr Nes-sac'ın; o da, Şeyh Ebul Kasım Gürgânî'nin; o, Ebû Ali Kâtib'in; o, Ebû Ali Rubârî'nin; o, Ebû Osman Mağribî'nin; o, Cüneyd'in; o, Serî-i Sakatî'nin; o, Maruf-u Kerhî'nin; o da, Risale-i Kuşeyriye'nin verdiği bilgiye göre İmam Ali bin Musa Rıza'nın yetiştirmesidir.

Mevlânâ, ikinci yoldan da, Şems-i Tebrizî aracılığı ile Baba Kemal Cendî'ye; ondan da, tekrar Şeyh Necmeddin-i Kübrâ'ya bağlanmaktadır.

Şems'in Son Günleri

Şems'in büyük tarikat ve tasavvuf erenleri arasındaki mevki ve derecesini yukarıda adları geçen kaynakların ışığı altında belirttikten sonra bir de onun kayboluşu ve ölümü üzerindeki esrar perdesini açmaya çalışalım.

Şems'in, Konya'ya ikinci gelişinde Mevlânâ'nın, onu daha iyi bir rahat ve huzur içinde yaşatmak için, Kimya adındaki kızla evlendirdiğini; onunla zaman zaman anlaşmazlıklara, dargınlıklara yol açan, bir geçimsizlik devresi geçirdiğini biliyoruz. Konuşmalar'da bu anlaşmazlıklardan acı acı şikâyet etmektedir. Ferudun Ahmed Sipehsâlâr'ın anlattığına göre bu geçimsizliğe âmil olanların başında Mevlânâ'nın ikinci oğlu Alâeddin gelmektedir. Alâeddin, Şems ile Kimya'nın özel harem dairelerine teklifsizce ve hiç bir izin almadan girer çıkar ve bu yüzden Şems'in haklı ihtarlarına uğrarmış. Gerek gördüğü bu hakaretlerden, gerek daha önce Kimya'ya gizli bir ilgi beslediği sanılan genç Alâeddin'in Şems'i bir düşman, bir engel gibi görmesinden dolayı araları çok açılmış. Şems, bunu Mevlânâ'ya sezdirmemek için çok tahammül göstermiş fakat son zamanlarda bardağı taşıran bazı olaylar olmuş. Şems'in ortadan kayboluşu hadisesinde onu yok etmek isteyen bir güruhun başında Alâeddin Çelebi'nin bulunduğundan bahseden bazı tezkereciler, şüphe yok ki sonradan uydurulan komplo masallarının tesiri altında kalmışlardır.

Şems'in kayıplara karışmasından bir müddet sonra Kimya, derd-i gerden (boyun ağrısı) hastalığından ölmüş. Alâeddin Çelebi de sayılı müderrislerinden iken genç yaşta hayata gözlerini yummuştur. Aziz arkadaşım Prof. Feridun Nafiz Uzluk'un himmetiyle bastırılan Mektûbât-ı Mevlânâ'da, Hazreti Pîr'den zamane kadısına bir mektup görüyoruz. Bu mektupta, Fahu'l Müderrisin yani Müderrislerin Kıvancı Alâeddin'in terekesinin mirasçıları arasında taksimi istenmekte ve Alâeddin hakkında hiç bir küskünlük eseri sezilmemektedir. Şems-i Tebrizî'ye gelince, onun Konya'dan tekrar Şam'a döndüğü, oradan Tebriz'e gittiği ve Tebriz'de Hakkın rahmetine kavuşarak Geçil Kabristanı'na gömüldüğü, değerli bilginlerimizden merhum mütercim Asım Efendinin araştırmalarından anlaşılmaktadır.

Şimdilik sözlerimize burada son verirken beşeriyet icabı bazı hatalarımız varsa bağışlanmasını, düzeltilmesini sayın okurlarımızın yüksek müsamahasından bekler, ulu Allahdan başarılar dilerim.

12/12/1973, Ağın

Mehmed Nuri GENÇOSMAN

Kaynak : www.konyacami.com/makalat-i-sems-i-tebrizi